

Makale Geliş Tarihi: 24.01.2019

Makale Kabul Tarihi: 30.01.2019

DİLSEL VE KÜLTÜREL ÖZELLİKLERİ BAKIMINDAN MARDİN ARAPÇA LEHÇESİ

Ahmet Abdlhadiođlu *

ÖZET

Mardin'de konuşulan Arapça lehçesi, Türkiye'nin diğer bazı şehirlerinde konuşulan Arapça lehçelere nazaran fasih Arapçaya yakın olması ve arkayık özellikler taşıması bakımından önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu lehçe, gerek sesbilgisi, gerek biçimbilgisi, gerekse sözdizimi bakımından fasih Arapçanın birçok özelliğini barındırmaktadır. Bu makalede, Mardin'de konuşulan Arapça lehçenin sahip olduğu kültürel ve dilsel zenginlikleri ile bazı lehçesel özellikleri hakkında bilgi verilecektir. Çalışmaya konu olan coğrafı alan, Mardin şehir merkezıyla sınırlı olmayıp, bağlı ilçe ve köyleri de kapsamakta, derlenen örnekler ve yapılan gözlemler üzerinden bu lehe hakkında zet niteliğinde bilgiler verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mardin, Arapça, lehe, fasih Arapça.

ABSTRACT

Mardin Arabic Dialect in Terms of Linguistic and Cultural Features

In comparison to Arabic dialect spoken in some other cities of Turkey, Arabic dialect spoken in Mardin has an important place in terms of being close to fluent Arabic and possessing archaic features. This dialect contains many features of fluent Arabic in terms of its phonetics, morphology and syntax. This article provides information about the cultural and linguistic richness and some dialectic features of the Arabic dialect spoken in Mardin. The geographical area subject to this study is not limited to Mardin city centre but also includes the connected towns and villages, and brief information on this dialect is provided through compiled samples and observations.

Keywords: Mardin, Arabic, dialect, fluent Arabic.

* Dr. Öđr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü, ahmetabdulhadioglu@gmail.com. ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4943-5956>

Giriş

Dillerin önemli özelliklerinden biri, değişime maruz kalabilmeleri ve buna bağlı olarak zamanla farklı lehçelerin ortaya çıkmasıdır. İslam'ın gelişinden sonra Arapça, Arabistan Yarımadası dışında kalan bölgelere de yayılmış ve birçok yerde kültür ve ilim dili olarak kullanılmış, Kur'an dili olması hasebiyle, bu dile ayrı bir önem atfedilmiştir. Fütihat ile birlikte başka dil ve kültürlerle etkileşim, beraberinde farklı lehçelerin fasih Arapçanın önüne geçmesine sebep olmuş ve böylece farklı coğrafyalarda birbirinden farklı özelliklere sahip lehçeler ortaya çıkmıştır (en-Nâdirî, 2008: 328). Bu durum günümüze kadar sürmüş, Arap coğrafyasında konuşulan bu lehçelerin sayısı daha da artmıştır. Ancak bu çeşitliliğe rağmen, Modern zamanda konuşulan lehçelerin her biri aslında eski lehçelerin birer uzantısı durumundadır ('Abbûd, 2012: 159).

Arapçanın farklı lehçelerle konuşulduğu yerlerden biri de Türkiye'dir. Söz konusu lehçeler, yaygın olarak Mardin, Hatay, Şanlıurfa ve Siirt'te ve kısmen de olsa Türkiye'nin diğer bazı şehirlerinde konuşulmaktadır. Mardin, geçmişte Bekr, Tağlib, Rabia, Şeyban gibi birçok Arap kabilesinin hicret ettiği önemli şehirlerden biri sayılmaktadır. Bu kabilelerin birçoğu Besus Savaşı'ndan sonra miladi beşinci yüzyılda bu bölgeye hicret etmişlerdir. Bu yüzden bu bölgeye yerleşen bazı kabilelere ve yerleşim bölgelerine tarihçiler, "Diyâr-ı Bekr", "Tağlib" ve bazen de bu kabilelerin Rabia kabilesine müntesip olmaları hasebiyle "Diyâr-ı Rabî'a" gibi isimler vermişlerdir. Bu kabilelerden Benû Bekr, Dicle'den, Nusaybin, Siirt, Hasankeyf, Silvan ve Diyarbakır'a kadar uzanan geniş bir hat üzerine yerleşmişlerdir (el-Hamevî, 1995: II/494; el-Kalkaşendî, 1982: 132). Bazı Süryani tarihçiler ise bu bölgeye yerleşen Arapları "Ba'rabâya" ve "Beyt Arabî" isimlerini vermişlerdir (Şîr, 2007: II/14).

Sonuç olarak farklı bölgelere yerleşen bu kabilelerin her biri, dilsel anlamda farklı etkiler bırakmıştır. Bu yüzden Musul'dan Siirt'e oradan da Mardin'e yakın sınırlara kadar uzanan hat boyunca konuşulan lehçelere "el-Mûsuliyye", "el-Muhallemiyye", "el-İs'irdiyye", "el-Âzihîyye" ve "el-Mârdîniyye" gibi farklı isimler de verilmiştir. Bu bölgede konuşulan lehçeler, birçok açıdan fasih Arapçaya Şam bölgesi lehçesinden bile daha yakın görülmüştür (el-Makdisî, 1991: I/146).

Mardin'de, şehre bağlı bazı ilçeler ile altmışa yakın köyde konuşulan bu lehçeyi Hans Jürgen Sasse (ö. 2015), çeşitli kaynaklara dayanarak "Kıltu Lehçesi" ismini vermektedir (Sasse, 1971: 7). Bunun yanında bu lehçenin Musul lehçesine yakın olduğunu ve her iki lehçenin de fushâ Arapçaya en yakın lehçelerden olduğunu söyleyenler de olmuştur (İsmail ve 'Usmân, 2004: 308). Bergstrasser (ö. 1933) ise Arapçanın on farklı lehçesini zikrettiği çalışmasında, Mardin lehçesini el-Cezire ve Irak lehçelerinden saymaktadır (Bergstrasser, 2006: 112).

Mardin Arapça lehçesi ve bu lehçenin sahip olduğu temel özellikler, birçok araştırmacının ilgisini çekmiş, bazen müstakil bir kitapta bu konuya değinilmiş, bazen de müstakil bildiri ve makaleler yazılmıştır. Albert Socin'in "Der Arabische Dialekt Von Musul Und Mardin" ile Otto Jastrow'un "The Position of Mardin Arabic in the Mesopotamian-Levantine Dialect Continuum" isimli çalışmaları, Hans-Jurgen Sasse'nin "Linguistische Analyse des Arabischen Dialekts der Mhallamiye in der Provinz Mardin", George Grigore'nin "L'Arabe Parlé À Mardin" ile Mehmet Şayır'ın "Mardin'de Konuşulan Arapça Lehçenin Sesbilgisi, Biçimbilgisi ve Sözdizim Bakımından İncelenmesi" isimli doktora tezleri, Mehmet Şirin Çıkar ve Abdulhadi Timurtaş'ın "Mardin-Ömerli'de Kullanılan Arap Lehçesi Üzerine Dilsel Bir Tahlil" başlıklı makaleleri bunlardan sadece birkaçıdır (Acat, 2018).

Araştırma Yöntemi

Çalışmada, Mardin Arapça lehçesinin konuşulduğu şehir merkezi ile bağlı ilçe ve köylerde kişisel görüşmeler yapılarak ses kayıtları alınmıştır. Söz konusu kayıtlar, şahsi arşivimizde muhafaza edilmektedir. Bunun yanında gerek Mardin Arapça lehçesiyle, gerekse diğer Arapça lehçelerle ilgili geniş literatür taraması yapılmıştır. Çalışmada ayrıca Mardin Artuklu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenen "Mardin ve Çevresi Arapça Sözlü Kültürü" isimli projede, saha çalışması kapsamında elde edilen veriler de kullanılmıştır.

Makalede yer alan Mardin lehçesine ait kelimelerin latin harflerine aktarımında DİA'da uygulanan transkripsiyon sistemi kullanılmış, fonolojik yazım esas alındığından, söz konusu sistem dışında farklı şekillerde gösterilen ve yörenin lehçesinde farklı olarak sesletilen bazı harfler aşağıda gösterilmiştir:

ı: ə, uzun sesletilen o harfi: ō, c: ğ, ş: š, v: w, uzun sesletilen e ve a harfleri: ā, imâle ile uzun sesletilen e harfi: ē, ç: č, j: ž.

1. Kültürel/Anlamsal Özellikler

Mardin'de konuşulan Arapça lehçe, yukarıda bahsi geçen kabilelerin de etkisiyle farklı unsurlar barındırmaktadır. Bu lehçelerin birçoğu, bazı ses ve lehçesel özellikler bakımından birbirinden çok da uzak sayılmamakla birlikte, her biri bazı lehçesel özellikler bakımından bir diğer lehçeden ayrılmaktadır. Lehçelerin ayırt edici bazı özellikleri, aslında birer dil kusuru olarak da kabul edilmiştir. el-Asma'î'nin (ö. 828) bu minvalde naklettiği rivayetlerden biri de bu durumu teyit etmektedir. Bu rivayete göre, ilim meclisinde hazır bulunanlara Muaviye'nin (ö. 680), dili en fasih olanlar kimlerdir, diye sorması üzerine mecliste bulunanlardan biri, Iraklıların ruttesinden, Bekr'in keşkeşesinden, Tağlib'in şenşenesinden, Kudâ'a'nın ğamğamasından, Himyer'in tamtamaniyyesinden uzak kalanlardır, şeklinde cevap vermiştir (İbn 'Abdirabbih, 1983: II/305).

Arapça da her dil gibi zamanla gelişmiş ve bazı yönleriyle de dilsel değişimlere uğramıştır (en-Nu'aymî, 1989: 11). Mardin'de konuşulan Arapça lehçesi, tamamen fusha olmamakla birlikte, fushaya birçok açıdan benzemekte ve bu yönüyle arkayik özellikler taşımaktadır. Buradaki lehçede kullanılan birçok kelime, bugün diğer bölgelerde yaşayan Arapların bile kullanmadığı ve ancak sözlüklerde bulunabilecek çok eski kelimelerdir. Mesela karın anlamında (بَطْن) ve (جَوْف), yoğurt anlamında (خَائِر), kalp anlamında (فُوَاد), kar anlamında (تَلَج) ve (هَبْوَة) bu kelimelerden sadece birkaçıdır.

Mardin lehçesinde kullanılan kelimelerin birçoğuna baktığımızda bunların asıllarının Arapça olduğu görülmektedir. Fakat aradan uzun zamanın geçmesi ve sosyokültürel anlamda özellikle son yıllarda Arapça konuşulan diğer ülkelerle irtibatın olmaması bu kelimelerde değişimin meydana gelmesine sebep olmuştur. Bu kelimelerin zamanla çok kullanılmaları, beraberinde bazı değişimleri de meydana getirmiştir. Bu değişimler arasında en önemli olanı, hareke ya da harfin hafzedilmesi durumudur. Bilindiği gibi belli bir döneme kadar bu kelimeler asıl halleriyle muhafaza edilmiş fakat farklı milletlerin kültür ve dilleriyle etkileşim sonucu kelimelerde de değişim meydana gelmiştir. Hazf olayı doğal konuşma süreci içinde gerçekleşen bir dil olayı olup kelimelerin çokça kullanılmasıyla meydana gelmektedir. Bu da bu türden değişikliklerin, aslında lehçeyi konuşan kişi tarafından da bilerek ve kasten yapılmadığını gösteriyor (Vâfi, 1945: 7; el-Meşhedânî, 2010 b: 31).

Mardin Arapça lehçesinde gerek fasih Arapça kaynaklı, gerekse başka dillerden giren birçok kelime bulunmaktadır. Bu kelimeler dikkatle incelendiğinde üzerlerinde meydana gelen fonetik ve anlamsal değişikliklere rağmen, asıl hallerinden çok da farklı olmadıkları görülmektedir. Burada ilkin bu kelimelerin fusha Arapçadaki kelimelerle karşılaştırması yapılacak, daha sonraki bölümlerde ise bu kelimeler üzerinde meydana gelen ses değişimleri incelenecektir. Aşağıda bu lehçede kullanılan bu nadir kelimelerden bazıları ile fusha Arapçadaki karşılıkları verilmiştir:

Xaraṭ (خَرَطُ): Kesmek, biçmek/yalan söylemek → Sözlükte, (خَرَطٌ يَخْرُطُ)

(وَيَخْرُطُ، خَرَطًا) şeklinde aynı anlamları ihtiva etmektedir (İbn Manzûr, 2009: IV/73).

Vakkaf (وَكَّفُ): (Evin) su damlatması → Sözlükte, (وَكَّفُ) şeklinde gözün yaş akıtması, suyun akması gibi anlamlar ihtiva etmektedir (İbn Manzûr, 2009: XV/435).

Marma' (مَرْمَع): Yerde yuvarlamak → Sözlükte, (مَرْمَع) şeklinde, öfkeden burnunu hareket ettirmek veya birini toprağın üzerinde yuvarlamak anlamındadır (ez-Zebidî, tsz.: XXI/123).

Şaqa' (شَفَع): (Taş) fırlatmak → Sözlükte, (شَفَعٌ يَشْفَعُ شَفْعًا) şeklinde olup göz değmesi anlamındadır (İbn Manzûr, 2009: VII/173).

Kads (كُدْس): Çalı çırpının toplandığı yer. → Sözlükte, (كُدْسٌ ج: أَكْدَاس) hasat edildikten sonra bir araya getirilen ürün anlamındadır (İbn Manzûr, 2009: XII/48).

Şaçal/Şaqlak (شَقْلَق/شَقْلَق): Kaldırmak, taşımak, yerinden kımıldatmak. → Sözlükte, (شَقْلَق) bir şeyi taşımak, kaldırmak, (شَقْلَق) ise bir şeyi tartmak; (شَوْقَل) şeklindeki kullanımı ise dinarı tartmak anlamındadır (İbn Manzûr, 2009: VII/178).

Şaffūra (شَفُورَة): Suyun ve bitkinin olmadığı yer. → Sözlükte, (شَفُورَة ج: فِغَار) العَفْرُ، العَفْرَة ج: فِغَار) ıssız ve çorak yer anlamındadır (İbn Manzûr, 2009: XI/264).

Abū sfār (أبو سفار): Bir tür sarılık hastalığı. → Kelime Arapça sözlüklerde de yakın anlamda, ciğerde oluşan bir tür sarılık anlamında kullanılmaktadır (İbn Manzûr, 2009: VII/386).

Atraş (أَطْرَش): Sağır → (أَطْرَش) Sözlüklerde, hem sağır hem de kulağı az duyan anlamlarında olup aynı anlama gelen (صم) kelimesine göre işitmede zayıflık anlamında kullanılmaktadır (İbn Manzûr, 2009: VII/386; es-Se'âlîbî, tsz.: 109).

Başbaş (بَصْبَص): Bir şeye dikkatlice bakmak. → Sözlükte, (بَصْبَصٌ بَصِيصًا) parıldama anlamındadır. (البصاصة) Parladığı için göze verililen isimlerden biridir. (بَصْبَصَ الحُرُؤ) şeklinde ise, köpek yavrusunun gözleri henüz tam olarak açılmadan önce bakması, bir şeyi görmeye çalışması anlamında kullanılmaktadır (İbn Manzûr, 2009: I/516).

Bakbak (بَقْبَق): Suyun üzerinde damlacıkların oluşması, başarısız olma, gözleri yuvasından fırlamışçasına bakmak, fokurdamak gibi farklı anlamlarda kullanılır.

→ Es-Sealibî (ö. 1038), eşyaların seslerini taksim ettiği bölümde, (البَقْبَعَةُ) kelimesinin testi içinde hareket ettirilen suyun çıkardığı sese verildiğini söyler (es-Se'âlîbî, tsz.: 212).

Barbariyyē (بَرَبَرِيَّة): Aralarında husumet bulunan iki kişi ya da iki grubun ağız dalaşına girmeleri ve anlaşılmayacak derecede hızlı konuşmaları anlamında kullanılmaktadır. → Sözlükteki anlamı, (البُرْبُرُ) çok sayıda kişinin sesli bir şekilde konuşması şeklindedir (el-Feyrûzâbâdi, tsz.: I/384).

Bataḥ (بَطَحَ): Birine sertçe vurmak suretiyle yere devirmek. → Sözlükte, (بَطَحَ) şeklinde aynı anlamda kullanılır (İbn Manzûr, 2009: I/524).

Tvannas (تَوَنَّسَ): Sohbet etmek, konuşmak anlamlarında kullanılır. → Sözlükte, (التَّائَسُ) yalnızlık kelimesinin zıddı, (آتَسَهُ) ise yalnız bırakmanın zıddı şeklindedir (İbn Manzûr, 2009: I/280).

Xarmaş (خَرَمَشَ): Tırmalamak. → Sözlükte, (خَرَمَشَ) şeklinde dağıtmak, bozmak anlamlarında kullanılır (İbn Manzûr, 2009: IV/89).

Saffûd (سَفُود): Tandırdaki ateşi karıştırmak için kullanılan uzun demir şiş. → Sözlüklerde, (السُّفُود - السَّفُود) eğri uçları bulunan demir şiş anlamındadır (İbn Manzûr, 2009: VI/307; İbn Seyda, 1978: I/420).

Şvayyē (شَوَّيَّه): Az şey anlamında bir de yavaş anlamında kullanılır. → Sözlükte ortakalan şeyler, az şey, kıymetsiz şey anlamlarında kullanılır (el-Ferâhîdî, 1980: VI/298).

Enfaḩas (انْفَطَسَ): Boğulmak anlamındadır. → Sözlükte, (فَطَسَ يَفْطِسُ فَطُوسًا) ölmek, (الفاطِسُ) ise hastalık belirtileri olmaksızın ölen kimseler için kullanılır (İbn Manzûr, 2009: X/319).

Mfaşkal (مَفَشَكَل): Dağınık, düzensiz, sakar anlamlarında kullanılmaktadır. → Arapça sözlüklerde, hem şîn (ش) hem de sîn (س) harfleriyle geçen kelime yorgun, dağılmış, bozulmuş anlamlarında kullanılmaktadır (İbn Seyda, 1978: VII/163).

Nattaş (نَتَّشَ): Çekmek, çekiştirmek, çuvalanmak anlamlarında kullanılır. → Sözlükte, çimdiklemek, ayakla vurmak ya da itmek anlamlarında kullanılmaktadır (İbn Manzûr, 2009: XIV/34; el-Ferâhîdî, 1980: VI/646).

Tamar (طَمَرَ): Gömmek, (اِطْمَرَ) şeklinde ise (arg) Uykuya dalmak anlamlarında kullanılır. → Sözlüklerde (يَطْمِرُ طَمْرًا طَمَرَ) şeklinde, saklamak anlamındadır (İbn Manzûr, 2009: VIII/272; el-Ferâhîdî, 1980: VII/424).

Paç (پاچ): Vücutta oluşan çıban veya kabarcığı patlatma, ayrıca uzun süre kaynadığından tenceredeki suyun/yemeğin miktarının azalması anlamlarında kullanılmaktadır. → Sözlükte (يَبِّحُ يَبِّحًا) şeklinde, ilk anlamıyla kullanılmaktadır (İbn Manzûr, 2009: I/383).

Haran (حَرَنَ): İnatla bir yerde kalmaya veya oturmaya devam etmek anlamında kullanılmaktadır. → Sözlükte, (حَرَنَ يَحْرُنُ حِرَانًا) şeklinde, devenin çökmesi, (حَرَنَ فِي الْبَيْعِ) şeklinde ise alışverişte sabit fiyatta ısrar etmek anlamındadır (İbn Manzûr, 2009: III/167).

Rafas (رَفَسَ): Tekmelemek anlamında kullanılmaktadır. → Sözlükte, (رَفَسَ يَرْفُسُ) şeklinde aynı anlamda, ayrıca ekmeği ufalamak anlamında geçmektedir (İbn Manzûr, 2009: V/313).

Şaţ (شَاطَ): Vücutta oluşan yanıktan dolayı acı çekmek. → Sözlükte aynı anlamda kullanılmaktadır (İbn Manzûr, 2009: VII/275).

Vaşvaş (وَشَوْشَ): Fısıldamak → Sözlükte aynı anlamda kullanılmaktadır (İbn Manzûr, 2009: XV/351).

Bunun yanında Mardin lehçesinin en önemli özelliklerinden biri de müterâdif kelimelerin sayısının bir hayli fazla olmasıdır. Bu durum aynı zamanda bu lehçenin sahip olduğu zengin söz dağarcığının da bir göstergesidir. Aşağıda bazı kelimelerin Mardin lehçesinde yer alan ve anlam bakımından nüansları bulunan müterâdifleri verilmiştir:

Bakmak → talla' (طَلَعَ): Bakmak, dayyağ (دَيَّعَ): Gizlice bakmak, başbaş (بَصَّبَ): Dikkatlice bakmak, 'ayyaş (عَيَّشَ): Nişan alma esnasında gözlerini kısarak bakmak, farzan (فَرَزَنَ): Gözleriyle süzmek, ətfarrağ (اِتْفَرَّجَ): Seyretmek,

əmbahad/ənbahad (أَمْبَهَدُ/أَنْبَهَدُ): Şaşkınlık içinde bakmak, ənxavaş (أَنْخَوْتُ): Şaşırarak ve anlamsızca bakmak, balqaṭ (بَلَقَطُ): Gözünü dört açmak, dikkatlice bakmak, ballaṭ (بَلَّطُ): Öfkeli bir şekilde bakmak.

Vurmak, dövmek → zarab (ضَرَبَ): Vurmak, palax (يَلَخُ): Aniden vurmak, xabaṭ (خَبَطُ): Şiddetli bir şekilde vurmak, maxmax (مَخَّمَخُ): Adamakıllı dövmek, laçax (لَجَّخُ): Tokat atmak, şabaṭ (شَبَطُ): Şiddetli tokat atmak, ṭahḥ (طَحَّ): Adamakıllı dövmek.

Konuşmak, seslenmek → ḥakā (حَكَى): Konuşmak, ḥēka (حِيَكَى): Birinin konuşmasını taklit etmek, damdam (دَمَدَمَ): Durmadan konuşmak, gara (كَرَى): Konuşmak, şikâyet etmek, kaçam (فَجَمَ): Konuşmak, espri yapmak, za'par (زَعَبَرَ): Öfkeli bir şekilde, ağzını bozarak konuşmak, barbar (بَرَبَرَ): Öfkeli bir şekilde ve anlaşılmayacak bir dille konuşmak, tarkam (تَرَكَمَ): Mırıldanmak, anlamsızca konuşmak, zafzaf (زَفَزَفَ): Aşağılayarak konuşmak, maxxar (مَخَّرَ): Ağzına geleni söylemek, va'vaḥ (وَعَوَّحَ): Canhıraş bağırarak, hızlı konuşmak, xanxan (خَنَّخَنَ): Genizden konuşmak, havvar (هَوَّوَرَ): Seslenmek, haylab (هَيْلَبَ): Feryat figân etmek, za'vaḥ (زَعَوَّحَ): Azarlamak, bağırarak, sāḥ (سَاخَ): Çağırarak, vaşvaş (وَشَّوَشَ): Fısıldamak, paşpaş (پَشَّپَشَ): Fısıldamak.

2. Dilsel/Lehçesel Özellikler

Cahiliye döneminden günümüze kadar Arap lehçelerinden her birinin kendine ait bazı özellikleri bulunmaktadır. Bu lehçelerden Kureyş lehçesi diğer lehçelerin güzel taraflarını almış ve asli şeklini koruyabilmiştir. Ancak diğer bazı lehçeler dilin kusurlarından sayılabilecek bazı özellikler taşımışlardır. Örneğin dilsel bir olgu olarak “el-keşkeşe (الكشكشة)” ve “el-keskese (الكسكسة)”, Rabi'a ve Mudar lehçesinde, “el-'an'ane (العننة)”, Kays ve Temim lehçesinde, “el-fahfaha (الفحفحة)”, Huzeyl lehçesinde, “el-vekm (الوكم)”, Rabi'a lehçesinde, “el-vehm (الوهم)”, Kelb kabilesinin lehçesinde, “el-'ac'ace

(العججة)”, Kudâ‘a lehçesinde, “el-istintâ (الاستنطاء)”, Sa‘d b. Bekr, Huzeyl, Ezd ve Kays lehçesinde, “el-vetm (الوتم)” ve “eş-şensene (الششنة)” Yemen lehçesinde, “et-tamtamâniyye (الطمطمانية)” ise Himyer lehçesinde yaygındı.²

Yukarıda geçen bu lehçesel özelliklerden Mardin lehçesinde (‘alaykən, mənəkən, mənənən, əmbərha) gibi kelimelerde örneklerine rastladığımız, el-vekm, el-vehm ve nadir olarak et-tamtamâniyye gibi lehçesel özelliklere rastlamak mümkündür.

Bunun yanında diğer lehçelerde olduğu gibi imâle, Mardin Arapça lehçesinde de ibdâl, hazf gibi bazı değişimler ortaya çıkmıştır. Kelimeler üzerinde meydana gelen değişiklikler, daha önce belirttiğimiz gibi her lehçede rastlanabilecek değişikliklerdir. Ama en nihayetinde bu kelimelerin birçoğu, sözlükte yer alan kelimelere dayanmaktadır. Söz konusu kelimeler dışında fusha Arapçada yer almayan ve başka dillerden bu lehçeye geçmiş olan kelimeler bulunmakla birlikte bunların sayısı azdır.

2.1. Fonetik (Sesbilgisel) Özellikler

Her dilde olduğu gibi Arapçada da zamanla bazı kelimenin asıl şekilleri üzerinde bazı değişimler meydana gelmiştir. Bu değişimler, kültürel ve bölgesel nedenlerle ses, yapı ve söz dizimi bakımından farklılık gösteren ve bir dilin belli bir coğrafi bölgedeki insanlar tarafından konuşulan çeşidi şeklinde tanımlanan (ed-Dâmin, 1989: 32; ed-Dâmin, 1990: 10) lehçenin özelliklerindedir. Mardin lehçesinde de aslı fasih olan kelimelerde zamanla imâle, hazf, ibdâl vb. fonetik değişimler meydana gelmiştir. Bu türden fonetik ve anlamsal değişime maruz kalan kelimelerin anlam bakımından Irak, Suriye, Yemen gibi farklı lehçelerle de benzerlik arz ettikleri görülmektedir. “el-Mümâsele” diye isimlendirilen ve genel anlamda seslerin birbirini etkilemesi şeklinde ifade edilebilecek (‘Umar,

² el-keşkeşe: (رَأَيْتُكُنْ) örneğinde olduğu gibi muttasıl müennes zamirlerin muhatap sığalarında kâf (ك) harfinden sonra şîn (ش) harfi getirmek, el-keskese: (رَأَيْتُكُنْ) örneğinde olduğu gibi muttasıl müzekker zamirlerin muhatap sığalarında kâf (ك) harfini veyahut bu harften sonra gelen harfi şîn (ش) harfine döndürmek, el-‘an‘ane: (عَنَّكَ) örneğinde olduğu gibi kelime başındaki hemzeyi (ع) harfiyle telaffuz etmek, el-fahfaha: (ح) harfini (ع) harfine döndürmek, el-vekm: (عَلَيْكُمْ، بِكُمْ) örneklerinde olduğu gibi (ك) harfinden önce (ي) harfi veyahut kesre gelmesi durumunda bu harfi kesreli telaffuz etmek, el-vehm: (مِنْهُمْ، عَنْهُمْ) örneklerinde olduğu gibi (ي) harfinden önce (ي) harfi veyahut kesre gelmesi bile bu harfi kesreli telaffuz etmek, el-‘ac‘ace: (تَمِيمَج) örneğinde olduğu gibi (ي) harfinden önce (ي) harfini (ج) harfine döndürmek, el-istintâ: (أَنْطِي) örneğinde olduğu gibi (ي) harfinden önce (ط) harfi bitişen ve sakın olarak gelen (ع) harfini (ن) harfiyle telaffuz etmek, el-vetm: (النَّات) örneğinde olduğu gibi (س) harfini (ت) harfiyle telaffuz etmek, eş-şensene: (النَّيْش) örneğinde olduğu gibi (ك) harfini (ش) harfiyle telaffuz etmek, et-tamtamâniyye: (طَابَ) örneğinde olduğu gibi (ل) harfini (م) harfiyle telaffuz etmek. (es-Suyûtî, 2010: 1/189-190)

1976: 324) fonetik değişimlerde idğâm, ibdâl, imâle vb. ses değişimleri görülmektedir. Buradaki ses değişimlerinde, şehir merkezi ile bağlı ilçe ve köylerde bazı değişik kullanımlar olmakla birlikte birçok yönden ortak özellikler bulunmaktadır. Bu farklılıklardan bazıları (əmfallat/mfallat) örneğinde olduğu gibi ses türemesi, (darab, zarar) şeklinde ses kalınlaşması ve (fêkê)'de olduğu gibi ünsüz düşmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır.

2.1.1. İmâle

Mardin lehçesinde en sık rastlanan fonetik değişimlerden biri imâle olup bazen bu tür değişimler, anlam daralması ve anlam genişlemesi gibi durumlara da sebep olmaktadır. İmâle, kelimedeki yer alan elif (ل) harfinin yâ (ي) harfine ya da fethanın kesre harfine yakın bir sesle okunmasıdır (el-Vâsîti, 2004: II/285). Temim, Esed, Tay ve Tağlib gibi Arabistan Yarımadası'ndaki eski Arap kabilelerin lehçelerinde de mevcut olan bu durum, aynı bölgedeki Kureyş, Sakif, Hevâzin ve Kinâne gibi kabilelerde görülmemektedir (en-Nu'aymî, 1980: 2-3; Çelebi, 1970: 95; el-Meşhedânî, 2010 a: 93). Sîbeveyhi'nin (ö. 796) "el-Kitâb" isimli eserinde de değindiği bu olgu, aynı zamanda fonetik anlamda kelimeye estetik katan bir olgudur (Sîbeveyhi, 1975: IV/125). Mardin lehçesinde de əlhêf (aslı: لِحاف), əktêb (aslı: كِتَاب), fêhəm (aslı: فَاهِم), nêyəm (aslı: نَائِم) örneklerinde olduğu gibi imâle yapılmakta, bazen de tahfife başvuruyla, kelimelerin ilk harfinin sakın bir şekilde okunması suretiyle lĥêf, ktêb şeklinde telaffuz edilebilmektedir. Bazı kelimelerde ise imâle ile birlikte harf değişiminin de olduğu görülmektedir. Örneğin aslı (الْبَارِحَة) şeklinde olan mbêrĥa (مُبِيرِحَة) sözcüğünde bâ (ب) harfinden sonra gelen elif (ل), yâ (ي) harfine döndürülerek imâle yapılmış, lâm-ı tarifteki lâm (ل) harfi ise mîm (م) harfine döndürülmüştür ki bu durum Arapçanın kadim lehçelerinde bulunan ve *et-tamtamâniyye* (الطَّمْطَمَانِيَّة) diye isimlendirilen ve lâm-ı tarifin mîm (م) harfine döndürüldüğü durumlarda olur. Rivayete göre Hz. Peygamber kendisine (هل من البرِّ الصيامِ في) هل من البرِّ الصيامِ في (هل من امِّيرِّ امِّصيامِ في امِّسفر؟) anlamında (السَّفَرِ؟) anlamında (هل من امِّيرِّ امِّصيامِ في امِّسفر؟) şeklinde soru yönelten Himyerliler'e (ليس من البرِّ الصيامِ في السفر) (ليس من البرِّ الصيامِ في السفر) anlamında (ليس من امِّيرِّ امِّصيامِ في امِّسفر) şeklinde cevap vermek suretiyle bu lehçeyle konuşmuştur. Bu lehçe aynı zamanda Tay ve Ezd kabilelerine de nispet edilmektedir (ed-Dâmin, 1990: 49; Enîs, 1965: 140; et-Ta'ân, 1968: 68). Burada mîm (م) harfinden önce bazen (ə) şeklinde telaffuz edilen kesreli hemzenin gelmesi ise İbn Cinnî'nin (ö. 1002) de

işaret ettiği gibi sakin olarak okunması daha zor olan mîm (م) harfinden önce hemze getirmek suretiyle telaffuzun kolaylaştırılmasıdır (İbn Cinnî, 1954: I/9).

Mardin lehçesinde imâlenin herhangi bir kelimedede gerçekleşebilmesi için bazı şartlar bulunmaktadır. Bunlar:

1. Elif harfinden sonra kesreli harfin gelmesi (قَاعِد < قَاعِد، جَوَارِب < جَوِيرِب).
2. Kelimenin ilk harfinin kesreli olması (مِفْتَاَح < مِفْتَاِح، كِتَاب < كُتَيْب).
3. Mezid fiillerin mazisinde ikinci harfin elif, muzarilerinde ise üçüncü harfin elif gelmesi (حَارِب < حَيْرِب، يَفَاتِل < يَقِيْتَل).
4. İsmın müsekker çoğul olarak gelmesi (كِلَاب < كُتَيْب) gibi ('Usmân, 2011: 73).

2.1.2. Hazf

Hazf, ibarede anlam kaybına yol açmayacak şekilde eksiltme yoluna gitmek (el-Hâşimî, 1960: 224) anlamında olup, Arapçada gerek şiirde gerekse nesirde kullanımı yaygın olan dilsel bir olgudur. Birçok Arap dil âlimi, hazfın Arap dilinin zenginliklerinden biri olduğuna işaret etmiştir (İbn Cinnî, 1954: II/360). Hazf, Arapçanın temel özelliklerinden biri olan tahfifin de bir türü olup hareke, harf ve kelime hazfı gibi farklı türleri bulunmaktadır. Konuşmada ve özellikle lehçelerde dile ağır gelenin değil kolay gelenin tercih edilmesi esasına dayanır (en-Nu‘aymî, 1989: 168). Abdulkâhır el-Cürcânî (ö. 1078), hazfın özelliklerinden ve kullanımındaki güzelliklerden bahsederken şunları söylemektedir:

“Bu özellik, dilde ince ve zarif bir kullanım olup ilginç yönleri bulunmakta, adeta bir sihiri andırmaktadır. Bu kullanımda (harf, hareke veya kelimenin) telaffuz edilmemesi, adeta telaffuz edilmesinden daha fasih bir kullanımı beraberinde getirmektedir. (el-Cürcânî, 1978: 146)

Mardin lehçesinde aşağıda yer alan örnekler hazfın kullanımına dair örneklerdir:

Aşkad (أَشْقَد) → Kelime (أَيْش) ve (قَد) kelimelerinden mürekkep olup, buradaki (شَيْء) fasih Arapçada (أَيْ شَيْء) şeklinde kullanılan soru edatı (أَيْ) ile (ي) kelimelerinden meydana gelmiştir. Burada (أَيْ) edatında geçen yâ (ي) harflerinden biri hazfedilmiş, daha sonra (شَيْء) kelimesinde yer alan yâ (ي) harfi

ile hemze (أ) hazfedilerek şîn (ش) harfî bir önceki kelimeyle birleştirilmiştir.

Kelimenin sonuna birleştirilen (فَدَّ) ise miktar belirtmek için getirilmiştir.

Mənənt (مننت) → مَنْ أَنْتَ şeklinde soru edatı ile zamirden oluşan cümlede, zamirin başında yer alan hemze hafz edilmiştir.

Məlbayt (م البيت) → Aslı مِنَ الْبَيْتِ şeklinde olup harf-i cerin sonundaki nûn (ن) harfi hazfedilmiştir.

Bunun yanında üçüncü şahıs zamirleri de diğer bazı lehçelerde olduğu gibi hazfedilmektedir.

qiltülū (قَلْتُوْلُو) → قُلْتُ لَهُ

katabtülən (كَتَبْتُوْلُنْ) → كَتَبْتُ لَهُمْ/لَهُنَّ

2.1.3. İbdâl

Mardin lehçesinde kullanımı sık olan ibdâlin, fasih Arapçada da kullanımı yaygındır. Harflerin birbirleriyle yer değiştirmesi (göçüşme) şeklinde gerçekleşen bu dil olayına, İbnu's-Sikkît (ö. 858), es-Suyûtî (ö. 1505) ve İbn Cinnî gibi birçok dil âlimi işaret etmiştir (el-Kazvîni, 1910: 173; İbnu's-Sikkît, 1978: 48). Sîn (س) harfinin sâd (ص), hemzenin (أ) hâ (ه) harfine dönüşmesi gibi durumlarda gelebilen ibdâli, İbn Cinnî kalb başlığı altında işlemekte ve birbirine ses anlamında yakın olan ve mahreci aynı olan dâl (د), tâ (ت) ve tâ (ط) vb.

harflerde meydana geldiğini ifade etmektedir (İbn Cinnî, 1954: I/197). Bu durum, bir kelimenin harfleri arasında olabileceği gibi, iki müstakil kelimenin harfleri arasında uyumun olması gerektiği durumlarda da olabilmektedir (İbn Cinnî, 1954: I/225). Mardin lehçesinde bu türden örneklerin sayısı çok olup aşağıda bazıları zikredilmiştir:

Tvannas (تَوَّسَن) → Aslı (تَأَنَّسَن) şeklinde olup diğer lehçelerde çok da örneğine rastlanmayan bir durum gerçekleşmiş ve hemze (أ), vâv (و) harfine dönüşmüştür.

Oysa birçok Arap lehçesinde, mahreci zor olan hemze hafz edilmiştir. Temîm kabilesi ile onlara mücavir bazı kabileler, hemzeyi telaffuz ederken, Arabistan Yarımadası'nın kuzeyindeki bazı kabileler ise teshile başvurmuş ve hemzeyi hafz etmiş veyahut elif (ا), vâv (و), ya da yâ (ي) harflerinden birine ibdâl etmişlerdir (Şahin, 1966: 30). Dolayısıyla Arabistan Yarımadası'nın kuzeyine düşen Irak'a ve buradaki kabilelere coğrafi yakınlığı sebebiyle Mardin'deki lehçede de hemzenin bu şekilde hafz veya ibdâl olunması tabii bir durumdur.

Zgîr (زغِير) → Aslı (صَغِير) şeklinde olup sâd harfi (أ), ze (ز) harfine dönüşmüştür. Bu durum, Arap dilbilimcilerinin birçok eski kabilelerde varlığına işaret ettikleri dilsel bir olgudur (en-Nu‘aymî, 1980: 130).

şem (ثَم) → Aslı (فَم) şeklinde olup fâ harfi (ف), peltek se (ث) harfine dönüşmüştür.

Ma'lağa (مَعْلَقَة) → Aslı (مَلْعَقَة) şeklinde olup ayn harfi (ع) ile lâm harfi (ل) harfi yer değiştirmiş, ilk harfin harekesi kesreden fethaya dönüşmüştür.

ənsəl (أَنْسِيل) → Aslı (لِسَان) şeklinde olup kelimenin başına elif (ل) eklenmiş ve aynı zamanda telaffuzunda imâle durumu meydana gelmiştir.

Təkra (تَقْرَأُ) → Aslı (تَقْرَأُ) şeklinde olup hem fiilin sonundaki hemze hafzedilmiş hem de muzaraat harfi kesre ile okunmuştur. Behrâ ve diğer bazı Arap kabilelerinde de bu türden bir dilsel olgu mevcut olup “et-teltele (التَّلْتَلَة)” şeklinde isimlendirilmektedir. Onlar (نِعْلِم), (تِعْلِم) şeklinde muzari fiilin ilk harfini kesre ile telaffuz etmişlerdir (İbn Cinnî, 1952: II/11).

Arayt (أَرَيْتَ) → Aslı (رَأَيْتَ) şeklinde olup ilk iki harf yer değiştirmiştir.

Qaraytu (قَرَيْتُ) → Aslı (قَرَأْتُ) şeklinde olup hemze (أ) yâ (ي) harfine dönüştürülmüştür.

Naçax (نَجَّحَ) / naxaş (نَحَّشَ) → Dürtmek anlamında kullanılan bu fiil, Arapça sözlüklerde (نَشَّحَ) şeklinde olup merkebi hareket ettirmek için asayla dürtmek veya birini itmek suretiyle rahatsız etmek anlamındadır (İbn Manzûr, 2009: XIV/91). Mardin lehçesinde bazen fiilde yer alan (ش) ve (خ) harfleri yer değiştirmekte bazen de (ج) harfi (ç) sesine dönüşmektedir.

Burada zikrettiğimiz örnekler, Mardin lehçesinin fusha Arapça ile ve eski kabilelerin konuştuğu lehçelerle çok güçlü bağları olduğunu birer göstergesidir.

2.2. Morfolojik (Biçimbilgisel) Özellikler

Diğer birçok Arapça lehçede olduğu gibi Mardin lehçesinde de kıyasa uygun olmayan bazı kullanımlar ve telaffuzlar söz konusudur. Bunlardan bazıları aşağıda maddeler halinde sıralanmıştır.

1. Öntüreme³ yoluyla bazı fiillerin başına hemze harfinin getirilmesi. Örneğin (تَفَعَّلَ) vezninde gelen mezid fiillerin (إِفْعَلَّ) vezninde, ilk harfin hemzeli olarak okunması şeklinde telaffuz edilmesi.

ədda'bal (إِدْعَبَل), əddarvaş (إِدْرَوْش) gibi.

2. (اِنْفَعَلَ), (تَفَعَّلَ) gibi mezid fiil vezninde gelen bazı fiillerle bazı isim ve sıfatların ilk harflerinin önses düşmesi⁴ sonucu sakin olarak okunması.

nfaţas (تَفَطَّسَ), tfarrağ (تَفَرَّجَ), m'affan (مَعْفَنَ), mbērha (مَبِيرْحَه) gibi.

3. Kıyasa uygun olmayan bir şekilde nispet yâ'sından (ي) önce elif ve yâ harfinin eklenmesi.

أَوْل → avvalānī (أَوْلَانِي), أَحْمَر → aħmarānī (أَحْمَرَانِي), طَوِيل → ṭavīlānī (طَوِيلَانِي) gibi.

4. Orta harfinin harekesine göre altı farklı babta gelen mazi ve muzari fiillerin muzarileri, Mardin lehçesinde tek bir babta gelmektedir.

Yəktəb (يَكْتَبُ), yəşrab (يَشْرَبُ), yəftaħ (يَفْتَحُ), yəşhad (يَشْهَدُ) gibi.

5. Ef'âl-ı hamsede nûn (ن) harfinin, mazi fiillerde ise harekeli gelmesi gereken son harfin daima sakin olarak gelmesi.

Mazi fiillerde → Katab (كَتَبَ), Katabt (كَتَبْتُ)

Muzari fiillerde → Təktəbīn (تَكْتَبِينَ), Təktəbūn (تَكْتَبُونَ) gibi.

2.3. Sentaks (Sözdizimsel) Özellikler

Mardin lehçesi, diğer Arapça lehçelerden özellikle sözdizimsel özellikler bakımından birçok farklılık göstermektedir. Bu durum, özellikle çok dilliliğin ve çok kültürlülüğün yaygın olduğu Mardin ve çevresinde yoğun dilsel ve kültürel etkileşimin sonuçlarından bir tanesidir. Fakat bu özelliklerden önemli bir kısmına, diğer Arapça lehçelerde de rastlamak mümkündür. Aşağıda bu özelliklerden birkaçı örnekleriyle birlikte gösterilmiştir:

1. İşaret isimlerinde aslına uygun kullanımlar yanında, farklı şekillerde telaffuzlar da söz konusudur. Aşağıdaki tabloda bu isimlerden önce fusha olanları, daha sonra ise Mardin lehçesinde kullanılanları telaffuzuyla birlikte verilmiştir:

³ Bir sözcüğün önünde, kökensel olmayan bir ses oluşması. (Vardar, 2002: 155).

⁴ Bir sözcüğün başındaki sesin kullanılmaz olması. (Vardar, 2002: 154).

أُولَئِكَ	تِلْكَ	ذَلِكَ	هَؤُلَاءِ	هَذِهِ	هَذَا
Havk, havkē	hāk		havz, havzē	hāy	hāza, hāy

Bunun yanında, işaret ismi olarak kullanılan ve daha çok “işte” anlamını veren isimler de kullanılmaktadır.

Ėkvā (إِكْوَا), əkvānē (إِكْوَانِه) (müfred müzekkerler için)

Ėkyā (إِكْيَا), əkyānē (إِكْيَانِه) (müfred müennesler için)

Kənā (كِنَا), kənānē (كِنَانِه) (cem‘i müzekker ve cem‘i müennesler için)

2. İsmi mevsuller

Bütün ism-i mevsuller yerine ortak ism-i mevsul olarak əl (ال), lə/la (ل) ve əllī (اللي) kullanılmaktadır.

Zərtū əllī zārni (رَزْتُ اللَّي زَارِنِي). (Beni ziyaret edeni ziyaret ettim.)

la mā-y‘ēvənək lā t‘ēvənū (لَمَّا يُعِينُكَ لَا تُعِينُونِ). (Sana yardım etmeyene sen de yardım etme.) gibi.

3. Tesniye ve cemi müzekker salimlerin i‘râblarının sabit gelmesi.

Arapçada tesniyeler ile cem‘i müzekker salimlerin i‘râbı, ref‘ durumunda elif (ل), nasb ve cer durumlarında ise yâ (ي) harfî ile olur. Ancak bu durum bazı lehçelerde değişiklik arz edebilmektedir. Örneğin Benu Hâris, Hemdân, Kinâne gibi kabilelerin lehçelerinde tesniye durumundaki isimlerin i‘râbı her durumda elif (ل) ile olur (el-Ezherî, tsz.: I/65). Mardin lehçesinde ise bunun tam tersine tesniye durumundaki isimlerle cem‘i müzekker salimlerin i‘râbı, her durumda yâ (ي) harfî ile olur.

Havzē kıalamayn ənnē (هَوْذِه فَلَمَّيْنُ إِنَّه). (Bunlar iki kalemdir.)

Ėštaraytu kıalamayn (اِشْتَرَيْتُ فَلَمَّيْنِ). (İki kalem satın aldım.)

Ėav ləm‘almīn (جَاوَا لِمُعَلِّمِينَ). (Öğretmenler geldi.)

Araytu ləm'almîn (أَرَيْتُ (ا)لْمُعَلِّمِينَ). (Öğretmenleri gördüm.)

Ḳə'dtu ma' ləm'almîn (قَعَدْتُ مَعَ (ا)لْمُعَلِّمِينَ). (Öğretmenlerle oturdum.)

4. Munfasıl merfû zamirlerin sadece altı kipinin kullanılması.

Huvvê (هُوَ), hiyyê (هِيَ), hennê (هِنَّ), ənt/ənta (أَنْتَ/أَنْتِ), ənti (أَنْتِ), əntən (أَنْتِ)

5. Muzari fiilin önüne gelen ve gelecek zaman ifade eden (سَد) ve (سَوْف) yerine mecrur tâ (تَ/تِ) harfinin kullanılması.

tirōḫūn/ayrōḫūn (تَرَوْحُونَ/تَرَوْحُونَ), tiyəktəb/ayəktəb (تِيكْتَبُ/تِيكْتَبُ)

6. Olumsuzluk anlamını katmak için sadece (مَ) edatının kullanılması. Bu edat mazi fiilin önüne geldiğinde mā (مَا) şeklinde, muzarin önüne geldiğindeyse mō (مَوْ) şeklinde kullanılır.

Mā rāḫ (مَا رَاخَ), mā nəsi (مَا نَسِيَ), mō yəfham (مَوْ يَفْهَمُ), mō ysāfer (مَوْ يَسَافِرُ) gibi.

7. Kesinlik anlamı ifade etmek için kullanılan (قَدْ) edatı yerine, (كَتْ) kullanılır. Bu edat sadece mazi fiillerle birlikte kullanılır ve daha çok –mişli geçmiş zaman anlamı vermek için (كَانَ قَدْ) şeklindeki kullanımın bir ifadesi şeklinde gelir.

Kat zar 'ammū. (كَتْ زَارَ عُمُو.): Amcasını ziyaret etmişti.

8. Gerek mansûb gerekse mecrûr durumda gelen muttasıl zamirlerin bazılarının sakın olarak telaffuz edilmesi.

Ḳəltū lək. (قَلْتُو لَكَ): Sana söyledim.

Naşaḫtū 'alayən. (نَصَحْتُو عَلَيْنَ): Onlara nasihat ettim.

Ḳalamək (قَلَمَكَ): Senin kalemin, ḳalamkən (قَلَمَكُنْ): sizin kaleminiz gibi.

9. Fiil cümlelerinde, failin çoğul olarak geldiği durumlarda, fiilin de çoğul olarak zikredilmesi.

Nahiv kurallarına göre fiil cümlelerinde failin tekil, ikil veyahut çoğul şeklinde geldiği her üç durumda, fiil de tekil olarak gelir. Fakat Tay kabilesi ile diğer bazı kabileler bu genel kuralın dışına çıkmış ve cümlede failin ikil veya çoğul olduğu durumlarda, fiili de ikil veya çoğul şekliyle getirmişlerdir (İbn Hişâm, 1978: I/345). Sîbeveyhi, bu türden kullanımın yaygın olduğu lehçeleri *ekelûni*'l-

berâğîs şeklinde isimlendirmiştir (Sibeveyhi, 1975: I/39). Sibeveyhi'nin işaret etmiş olduğu böyle bir kullanım Mardin lehçesinde de mevcut olmakla birlikte failin tesniye veya cemi olarak geldiği durumlarda da fiilin cemi sıgasının kullanılması ile diğer lehçelerden ayrılmaktadır.

Ġā əl-əm'alləm. (جاء المعلم.): Öğretmen geldi.

Ġav əl-əm'alləmayn. (جاؤوا المعلمين.): İki öğretmen geldi.

Ġav əl-əm'almīn. (جاؤوا المعلمين.): Öğretmenler geldi.

10. İsim cümlelerinde, Türkçede olduğu gibi “dir-dır” anlamının verilmesi için cümlenin sonuna “vê” ekeylem/bildirme ekinin getirilmesi. Bu ek aynı zamanda isim cümlesinin öğeleri arasında uyum sağlamak için çekimlenerek getirilmektedir.

İdayk ma'dümīn ənnē. (إيديك معدومين إنه.): Ellerin kirlidir.

11. Şart cümlelerinde *ēze*, *ikūn*, *la/lə* edatları kullanılır.

Ġēza ştağalt tatəksab. (إيدا اشتغلت تتكسب.): Çalışırsan kazanırsın.

İkūn fəlbayt ənnē tanzorən. (إكون في البيت إنه تنزورن.): Evde iseler ziyaretlerine gideriz.

La ġā lə 'andək 'ēvənū. (لجا لعندك عيوئو): Şayet yanına gelirse ona yardım et.

12. İstisnâ edatlarının genelde cümle başında gelmesi. Bu edatların cümle başında gelmediği durumlarda bunların yerine istisnâ anlamı veren başka kelimeler kullanılır.

Ġayr huvvê aħad mā ġā. (عَيْرْ هُوَّ أَحَدُ مَا جَا.): Şayet yanına gelirse ona yardım et.

Sonuç

Bu çalışmada, Mardin ve çevresinde konuşulan Arapça lehçesinin bazı dilsel özellikleri incelenmiştir. Çalışmanın ilk bölümünde bu lehçenin fusha Arapçayla benzerliği ile bu lehçede kullanılan bazı kelimelerin fusha Arapça ile benzerlikleri karşılaştırmalı olarak verilmiş, ikinci bölümdeyse bazı ses değişimleri ele alınmıştır.

Çalışmada yer verilen ses değişimlerinin ve fusha Arapçada da kullanımı olan birçok kelimenin varlığı bu lehçenin fusha Arapçayla çok güçlü bağları olduğunu göstermektedir. Yine verilen kelime örnekleri üzerinden bu lehçenin, gerek sesbilgisi, gerek biçimbilgisi, gerekse sözdizimi bakımından fasih

Arapçanın birçok özelliğini taşıdığı ve asli şeklini muhafaza ettiği görülmektedir.

Kaynakça

- ‘Abbûd, M. S. (2012). Lehçetu Kabileti Kinâne Dirâsetun Luğaviyye. *Mecelletu'l-Ustâz, Câmi'atu Bağdâd*. 203, Bağdat, 159-182.
- Acat, Y. (2018). Anadolu'da Konuşulan Arap Diyalektleri Üzerine Avrupa ve Türkiye'de Yapılan Çalışmalar. *Turkish Studies*, 13 (5), 29-44.
- Bergstrasser, G. (2006). *Sami Dilleri Tarihi*, H. Kılıç ve E. Tanrıverdi (Çev.). İstanbul: Anka Yayınları.
- el-Cubûrî, A. (2002). *Tatavvuru'd-Dilâlâti'l-Mu'cemiyye*, Bağdat: Matb'atu'l-Mecma'i'l-İlmî'l-İrâkî.
- el-Curcânî, A. (1978). *Delâilu'l-İ'câz*, Muhammed R. (tahk.), Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- Çelebi, A. İ. (1970) *el-İmâletu fi'l-Kırâati ve'l-Lehecâti'l-'Arabiyye*. (2.baskı). Kahire: Dâru Nahdati Mısır.
- ed-Dâmin, H. S. (1990). *Fıkhu'l-Luğa*, Musul: Matba'atu Dâri'l-Hikme.
- (1989). *İlmu'l-Luğa*, Bağdat: Matâbi'u't-Ta'lîmî'l-Âlî.
- Enîs, İ. (1965). *Fi'l-Lehecâti'l-'Arabiyye*, (2.baskı). Kahire: Mektebetu'l-Angelo Mısıriyye.
- el-Ezherî, Hâlid b. ‘Abdillâh (tsz.). *Şerhu't-Tasrîh 'ale't-Tavdîh*, Beyrut: Dâr İhyâu't-Turâsi'l-'Arabî.
- el-Ferâhîdî, Ebû ‘Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed. (1980). *Kitâbu'l-'Ayn*. Mehdî M. ve İbrahim S. (tahk.). Kuveyt: Matâbi'u'r-Risâle.
- el-Feyrûzâbâdî, Mecdudîn Muhammed b. Ya'kûb. (tsz.). *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Beyrut: el-Mu'essesetu'l-'Arabiyye li't-Tibâ'a.
- el-Hamevî, Şihâbuddîn Yâkût b. ‘Abdillâh, (1995). *Mu'cemu'l-Buldân*. (2. baskı). Beyrut: Dâr Sâdır.
- el-Hâşimî, A. (1960). *Cevâhiru'l-Belâğa*. Kahire: el-Mektebetu't-Ticâriyye.
- İbn ‘Abdirabbih, Ahmed b. Muhammed el-Endelusî. (1983). *el-'İkdu'l-Ferîd*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth ‘Usmân. (1952). *el-Hasâis*, Muhammed Ali en-Neccâr (tahk.). Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî.
- , *Sirru Sinâ'ati'l-İ'râb* (1954). Mustafa es-Sakâ vd. (tahk.). Kahire: Matba'atu'l-Bâbî el-Halebî.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdümelik b. Hişâm b. Eyyûb. (1978). *Evdahu'l-Mesâlik ilâ Elfıyyeti İbn Mâlik*. Muhammed Muhyiddîn M. A. (tahk.). Kahire: el-Mektebetu't-Ticâriyyetu'l-Kubrâ.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali. (2009) *Lisânu'l-'Arab*. Yâsir S. ve Mecdî F. (tahk.). Kahire: Dâru't-Tevfikıyyeti li't-Turâs.
- İbn Seyda, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail el-Endelusî. (1978). *el-Muhassas*, Beyrut: Dâru'l-Fikr.

- İbnu's-Sikkît, Ebû Yusuf Ya'kûb. (1978) *el-İbdâl*. Huseyn M. Ş. (tahk.). Kahire: el-Heyetu'l-Âmmetu li Şuûni'l-Matâbi'i'l-Emîriyye.
- İsmail, H. ve 'Usmân, A. (2004). *el-Muhallamiyya*, Yayın yeri yok: Daru'l-Mellah.
- el-Kalkaşendî, Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Ali. (1982). *Kalâidu'l-Cumân fi't-Ta'rîfi bi Kabâili 'Arabi'z-Zamân*. (2.baskı). İbrâhîm el-İbyârî (tahk.). Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Lubnânî.
- el-Kazvînî, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris. (1910). *es-Sâhibî fi Fıkhî'l-Luğa*. Kahire: Matba'atu'l-Mueyyid.
- el-Makdisî, Ebû Abdullah b. Ahmed. (tsz.). *Ahsenu't-Takâsîm fi Ma'rifeti'l-Akâlîm*. (2.baskı). Kahire: Mektebetu Madbûlî.
- el-Meşhedânî, H. A. (2010 a). *Dirâsâton Luğaviyyetun ve Nahviyye*, Dimaşk: Dâru Sa'deddîn.
- (2010 b). *el-Usûlu'l-Fushâ li Elfâzi'l-Lehecâti'd-Dârice*. Dimaşk: Dâr Sa'deddîn.
- en-Nâdirî, M. E. (2008). *Fıkhü'l-Luğati Menâhiluhu ve Mesâiluh*. Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriyye.
- en-Nu'aymî, H. S. (1989). *Asvâtu'l-'Arabiyyeti Beyne't-Tahavvuli ve's-Sebât*. Musul: Matba'tu Dâri'l-Hikme.
- (1980). *ed-Dirâsâtu'l-Leheciyyetu ve's-Savtiyye 'inde Ibn Cinnî*. Beyrut: Dâru't-Talî'a.
- Sasse, H. J. (1971). *Linguistische Analyse des Arabischen Dialekts der Mhallamiye in der Provinz Mardin*. Berlin: Yayınevi yok.
- es-Se'âlîbî, Ebû Mansûr Abdilmelik b. Muhammed. (tsz.). *Fıkhü'l-Luğa ve Esrâru'l-'Arabiyye*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.
- Sîbeveyhi, Ebû Bîşr b. 'Amr b. Osman b. Kamber. (1975). *el-Kitâb*. Abdusselam H. (tahk.). Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub.
- es-Suyûtî, Celâluddîn Ebû Bekr b. Abdirrahman. (2010). *el-Muzhir fi Ulûmi'l-Luğati ve Envâ'ihâ*. eş-Şîrbînî Ş. (tahk.). Kahire: Dâru'l-Hadîs.
- Şahin, A. (1966). *el-Kırâatu'l-Kur'âniyye fi Dav'i 'İlmi'l-Luğati'l-Hadîs*. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî.
- Şîr, A. (2007). *Târîhu Kaldû ve Âşûr*. Yayın yeri yok: Mektebu Serkîs Ağacan.
- et-Ta'ân, H. (1968). *Teesurul'l-'Arabiyyeti bi'l-Luğâti'l-Yemeniyyeti'l-Kadîme*. Bağdat: Matba'atu'l-İrşâd.
- Vâfî, A. A. (1945). *el-Luğatu ve'l-Mucteme'*. Yayın yeri yok: Matba'atu'l-Bâbi'l-Halebî.
- 'Umar, A. M. (1976). *Dirâsetu's-Savti'l-Luğavî*. Kahire: 'Âlemu'l-Kutub.
- 'Usmân, A. (2011). *el-Lehcetu'l-'Arabiyyetu'l-Muhallamiyye Beyne'l-Fasîhi ve'l-'Âmmiyyi ve'd-Dahîl*. Dimaşk: Matba'atu'l-Yemâme.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- el-Vâsitî, Ebû Muhammed Abdillâh. (2004). *el-Kenzu fi'l-Kırâati'l-'Aşr*. Hâlid A. M. (tahk.). Kahire: Dâru'l-Mısırî li't-Tibâ'a.

ez-Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzak. (tsz.). *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*. (2.baskı). Kuveyt: Dâru'l-Hidâye.